

NESİMÎ ŞİİRLERİNİN ŞERHLERİNDE YAPILAN YANLIŞLIKLAR

*Fatih USLUER**

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatı ve Tasavvufî Halk Edebiyatı araştırmacılarının ilgi alanına giren şairlerden ilk akla geleni kuşkusuz Nesîmî (ö. 807/1404)'dir. Klasik Azerî Edebiyatı, Azerî sahası Türk edebiyatının ilk büyük şairi Nesîmî ile başlamaktadır. Nesîmî'nin birçok halk ve divan şairi üzerinde etkisi vardır. Alevî-Bektaşî kültürünün kabul ettiği yedi büyük şairden biri olan Nesîmî'nin şiirleri, birçok araştırmacı tarafından değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Aynı zamanda mistik-felsefî Hurufî sisteminin kurucusu Fazlullah (1340-1394)'ın halifesi Nesîmî, Hurufîliğe ait ilk Türkçe eser veren kişidir. Nesîmî'yi doğru anlamının ve yorumlamanın yolu, onun felsefî altyapısının bilinmesinden geçmektedir.

Bu çalışmada, Hurufîliğin yeterince bilinmemesinden kaynaklandığını sandığımız Nesîmî şiirlerinin yorumlanmasındaki bazı yanlışlıklara işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nesîmî, Hurufîlik, Hurufî şiir şerhleri.

THE MISINTERPRETATIONS OF NESİMÎ'S POEMS

ABSTRACT

The first poet who interests commonly the Classical Turkish Literature and Mystical-Popular Turkish Literature researchers is certainly Nesîmî. Classical Azeri Literature begins with Nesîmî who is the

* Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

first big poet of Azeri Turkish Literature. Nesîmî influenced many divan and popular poets. Nesîmî is the one of the seven divine poets of Alevi-Bektashi culture. And his poems are analyzed and interpreted by many researchers.

Nesîmî known as one of the caliphs of Fazlullah (1340-1394), the founder of Hurufism, is first Hurufi thinker who wrote in Turkish. It is obvious that for understanding and interpreting Nesîmî, his philosophical background should be known.

In this paper, the misunderstandings and misinterpretations of Nesîmî's poems due to absence of Hurufi knowledge will be analyzed.

Key Words: Nesîmî, Hurufism, interpretations of Hurufi poetry.

Edebiyat tarihlerinde ve Divan şiiri antolojilerinde zikredilen en önemli şairlerden biri olan Nesîmî'nin, Türkçe ve Farsça divanı ile *Mukaddimetü'l-Hakâik* adlı mensur bir eserinin bulunduğu bilinmektedir.

Bugüne kadar Nesîmî şiirini anlama ve yorumlama çalışmalarının ekseriyeti, Nesîmî'yi tekrar yargılamak için kurulmuş mahkemeleri, fetva veren müftüleri hatıra getirmektedir. Nesîmî'nin Hurufiliğini onun tek kusuru olarak gören¹ ve onu müfessirlerle aynı çerçevede değerlendiren² yaklaşımlar bu bağlamda incelenmelidir. Elbette Nesîmî hakkında yargılarda bulunmak için yazdıklarının doğru okunması ve yorumlanması gereklidir. Zira doğru bir yargıya ulaşmanın yolu, eldeki verileri doğru anlamaktan geçmektedir.

Prof. Dr. Hüseyin Ayan, Nesîmî Divanı'nı yayımladığı çalışmasında, şairin hayatını Fazlullah ile tanışmasından önce ve tanıştıktan sonra olmak üzere ikiye ayırıyor. Bu iki döneme ait

¹ Hüseyin Ayan, *Nesîmî; Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara, TDK, 2002, s. 40.

² Mustafa Ünver, *Hurûfluk ve Kuran; Nesimî Örneği*, Ankara, Fecr, 2003, s. 204.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

şiiirlerini tespit ediyor.³ Nesîmî'nin şiiirleri konusunda üzerinde durulması gereken hususlardan ilkinii bu yaklaşım oluşturmaktadır. Fakat bu tasnifte gözden kaçan bazı noktalar bulunmaktadır. Her şeyden önce böyle bir sınıflandırmada doğruluğu tartışılmayacak mümkün tek bir değerlendirme olabilir: İçerisinde Hurufî unsurlar barındıran şiiirlerin ikinci döneme ait oluşları... Bu açıdan bakıldığında dahi, H. Ayan tarafından Nesîmî'nin Fazlullah ile tanışmadan önce yazdığı öne sürülen şiiirlerinde de bir çok Hurufî unsurlar bulunduğu görülecektir.

Örneğin Nesîmî'nin divanında yer alan ikinci mesnevîyi, Fazlullah'la karşılaşmadan, diğer bir ifadeyle Hurufî olmadan önce yazdığı düşünülemez. Zira mesnevîde geçen,

Ger dilersen saadet-i ebedî

Tamuyı bil ki niçün oldu yidi

Sekiz oldu kapusu uçmağın

Neye dört oldu suyu ırmağın⁴

beyitlerindeki Hurufî unsurların varlığı açıkça görülmektedir. Nesîmî, bu mesnevîde nefsinii bilmenin öneminden, yedi cehennem ile cennetin sekiz kapısının hikmetinden ve cennetteki dört ırmağın aslının ne olduğunun bilinmesinden bahseder. Zira bu bilgilere ulaşan kişi özü itibariyle fâni olup Hakk'a erecek ve her şeyin Hak olduğunuu bilecektir, yani vahdet-i vücuda ulaşacaktır. Yukarıdaki beyitlerde geçen cehennemii yedi tabakası ile cennetin sekiz kapısı, Hurufîlerin temas ettikleri konulardandır. Hurufî felsefesine göre yüzde bulunan 7 ümmî hattan (saç, iki kaş ve dört kirpik) hatt-ı istivâ geçtikten sonra 8 hat zahir olur. Çünkü bu hatlardan sadece saç hattı, hatt-ı istivâ üzerinde bulunduğundan ikiye ayrılmakta ve iki hat olarak hesap edilmektedir. Benzer şekilde yüzde bulunan 7 delikten (iki göz, iki kulak, iki burun deliğı ve ağız boşluğu) de istivâ hattı geçtikten sonra, ağzın ikiye bölünmesiyle 8 delik zahir olmaktadır. Bu sekiz hat (delik de hat olarak kabul edilir) dörder unsurdan oluştuğu için 32 hat teşkil eder. Bu da esmâi küll olan ve Fazlullah'ın nutkunda gelen 32 harf mukabilindedir. Cennet bu 32 harftir, veya bu 32 harfin bilgisinde bulunmaktadır. Yüzde bulunan bu 8 hat, bizi 32 harfe götürdüğü için, cennetin kapısı olarak yorumlanmaktadır. Eğer yüzdeki hatlardan

³ Hüseyin Ayan, *Nesîmî; Hayatı, Edebi Kişiliğı, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara, TDK, 2002, c. I, s. 24.

⁴ Nesîmî, *Divan*, haz. Hüseyin Ayan, Ankara, TDK, 2002, c. I, s. 157.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

istivâ hattı geçirilmezse 8 hat elde edilemez ve 7 hatta kalınır. Bu da cehennemden kinayedir.⁵ Hurufî şairlerden Arşî buna işaretten:

Etmeyenler yedi hattın istivâsından ubûr

Oldular yedi cehennemde azâba mübtelâ⁶

demıştır. Nesîmî'nin irşad ettiği Refî'î de

Mustafâ aydur sekizdir kapısı

Cennetin iki kanatlı kamusu

Her hattın çün kim yeri vardır yeri

İki kanatlı kapıdır her biri

Dedi her kapıda dört satır âşikâr

Bil anasır sırrın olma ehl-i nâr⁷

beyitleriyle, bu konuyu detaylı olarak işlemiştir. İşte Nesîmî'nin mesnevîsinde geçen dört ırmak, cennette aktığı söylenen şarap, su, bal ve süt ırmaklarıdır. Bu dört ırmak, Hz. Peygamber'in miraçta gördüğü, Sidretül Müntehâ'nın altından akan dört ırmak gibi, istivâ hattı geçtikten sonra zahir olan hatlardan kinayedir. Bu hat da dört unsurdan oluştuğu için, Fazlullah'ın nutkunda açıktan, ancak Hz. Peygamber'in nutkunda ise gizli bir şekilde gelmiş olan 4 mu'cem harfe (Farsça'daki pe, çe, je, ge harfleri) mukabildir.⁸

Bu açıklamalardan hareketle, Hurufî unsurlar ihtiva eden bu mesnevînin, Nesîmî Hurufî olduktan sonra yazıldığı rahatlıkla söylenebilir. Ayan'ın beyitler hakkındaki şu yorumu da gerçeği yansıtmamaktadır: “Nesîmî artık, cennet ve cehennem ile orada vaat olunan hayat, zevk ve safa ile ilgilenmektedir. Bunların sırrını çözmeye (!) yönelmek için derûnî bir hazırlık geçirmektedir.”⁹

⁵ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 1000, cd 10; Nesimi, *Mukaddimetü'l-Hakâik*, M.K. Ali Emîrî, Şer'iyye, no. 946, cd 8; Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 269, cd 65; Mukimî, *Vahdetnâme-i İlahî*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 1362, cd 30216-7. Dipnotlarda yer alan “cd” ifadesi, yazma eserlerin fotoğraf numarasını göstermektedir.

⁶ Arşî, *Divan*, M.K. Ali Emîrî, Manzum, no. 285, cd 09.

⁷ Refî'î, *Beşâretnâme*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 1041, cd 2988.

⁸ Bkz. Muhitî, *Keşfnâme*, M.K. Ali Emîrî, Şer'iyye, no. 1356, cd 90; Abdülmeccid b. Firişte, *İşknâme*, M.K. Ali Emîrî, Şer'iyye, no. 1362, cd 30257; Cavidî, *Şerh-i Pencâh Pâye*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 437, cd 29626.

⁹ Ayan, *a.g.e.*, 2002, c.I, s. 27.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Prof. Dr. Hüseyin Ayan'ın, Nesîmî'nin birinci dönemine ait olarak gösterdiği 67 numaralı gazelini

Çün beneynâ seb'an şidâden Hak dedi

Hem ce'alnâhâ sirâcen şol yedi hattın durur

...

Ve's-semâi zâtü'l-burûc ol saç u kaş u kirpiğin

Hem ce'alnâhâ tûbâkan seb'a eflâkin durur

...

Zülf ü kaşın kirpiğine Hak dedi ümmü'l kitâb

Fî şeb-i esmâ semâda si vü dü hüsnün durur¹⁰

beyitlerinde geçen “yedi hat”, “saç u kaş u kirpik”, “si vü dü” ve “Ümmül Kitâb” terimlerinden dolayı, aynı şekilde Nesîmî'nin ikinci dönemine, yani Hurufî olduktan sonraki döneme ait kabul etmek durumundayız. Zira bu terimler, Hurufî felsefesinin temel argümanları arasında yer alır. Bilindiği gibi Fâtiha suresi, Kuran'daki manaların aslını ihtiva ettiğinden Ümmül Kitâb, yani Kitâb'ın anası ismiyle isimlendirilmiştir. Hurufîler de yüzdeki yedi ümmî hatta (saç, kaş ve kirpik), yedi ayetten meydana gelen Fâtihatul Kitâb'dan kinaye olarak Ümmül Kitâb demişlerdir. Ayrıca Ümmül Kitâb'da (Fâtiha suresinde) 21 çeşit harf vardır. Yüzde bulunan 21 hatta da, Fâtiha ayetleri ile sayı bakımından uyumundan dolayı Ümmül Kitâb denmektedir.¹¹ Farsça olan “si vü dü” yani otuz iki kelimesi de, doğrudan Fazlullah'ın nutkunda gelen 32 harf ve bu harflerin zuhur ettiği 32 hat, Hurufî felsefesinin temel unsurlarındandır. “Si vü dü” sayısı çoğu zaman Hz. Peygamber'in nutkunda gelen ve Kuran alfabesini teşkil eden yirmi sekiz harfe ve yirmi sekiz hatta işaretten “bist o heşt” sayısı ile birlikte kullanılmaktadır.

Ayan tarafından, Nesîmî'nin Hurufî olmadan önce yazdığı öne sürülen 147 numaralı gazeli de, başlı başına Hurufî inanç sistemini yansıtan parçalar arasında yer alır.

Cuma namazını çün şart oldu mısır câmi

Şartın bil evvel andan meşrûta ayt salâdır

¹⁰ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. I, s. 262.

¹¹ Bkz. Muhiî, *Keşfnâme*, M.K. Ali Emirî, Şer'iyye, no. 1356, cd 05.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

*Ey bilmeyen bu mısır itirme cumayı kim
Cuma bu mısır içinde makbûl-i kibriyâdır*

...

*Âyîne sûretinde geldi resûle cuma
Tanık bu hak hadîse uş kavî-i Mustafâdır¹²*

beyitleriyle başlayan gazelde, Cebrâil'in elinde Cuma'yı simgeleyen bir aynayla, Hz. Peygamber'e gelişini anlatan hadîse¹³ atıfta bulunulmuştur. Aynı şekilde gazelde, Cuma namazının mısır camide kılınması, kıyametin, haşrin, hesabın, rüyetullahın Cuma günü gerçekleşeceğine işaret edilerek bundaki hikmetlerin bilinmesinin önemi vurgulanmıştır.

Hurufî felsefesinde önemli bir yer tutan Cuma'nın ayna ile temsil edilmesi, Cuma günü kılınan 15 farz rekâtın bir günde hizada kılınan 17 farz rekâtla toplamının, Âdem'in 32 hattı mukabilinde olmasından dolayıdır. Yani Cuma günü, Âdem'in hatlarını gösteren bir ayna mesâbesindedir.¹⁴ Cuma namazının kılınması gereken mısır câmi ise, insan vücudundan kinayedir. Mısır câmide Cuma namazını kılmak, 28 ve 32 harfin alametlerini kendi vücudunda müşahade etmektir.¹⁵ Bu nedenle Nesîmî aynı gazelinde

*Câmide cumayı uş her gün kılan benim kim
Kurân imânım oldu dâim yüziüm ânadır¹⁶*

demmiştir.

7 ümmî hattın her biri dört unsurdan oluştuğu için, ümmî hatlar 28 hat mukabilindedir. 7 ümmî hattan istivâ hattının geçmesiyle de 8 hat zahir olur ki, her biri dört unsurdan oluştuğu için 32 hat mukabilindedir. Başka bir açıdan 7 ümmî hat ile 7 ebevî hat (bıyığın iki tarafı, sakalın iki tarafı, anfeke, iki burun deliğindeki kıllar) toplamı 14 hattır. Bu 14 hattın 14 tane de mahalli vardır. Topamları 28 hat eder. Bu 14 hattan istivâ hattı geçtiğinde, saç ve anfeke (dudak

¹² Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. I, s. 364.

¹³ جاتنى جبرائيل و فى كفه مرآت بيضاء فقال لى يا محمد هذه جمعة يفرضها عليك ربك لتكون لك عيداً و لا متك من بعدك و هو سيد الايام عندنا و نحن ندعوه يوم القيامة يوم المنيذ

¹⁴ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 1000, cd 3; Fazlullah, *Muhabbetnâme-i İlahî*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 824, cd 085; Cavidî, *Câvidânnâme Şerhi*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 437, cd 29578; Abdülmecid b. Firişte, *İşknâme*, M.K. Ali Emîrî, Şer'iyye, no. 1362, cd 30298.

¹⁵ Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 1000, cd 49; Abdülmecid b. Firişte, *İşknâme*, M.K. Ali Emîrî, Şer'iyye, no. 1362, cd 30321.

¹⁶ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. I, s. 365.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

altı) hatları ikiye bölüneceği için 16 hat zahir olur. Bunlar da 16 mahalliyle birlikte 32 hatta eşit olur. Söz konusu müşahede, 28 ve 32 harfin, 28 ve 32 hat olarak yüzdeki zuhurunun müşahedesidir.

Fazlullah diğer bir eserinde mısır camiini 32 hattan kinaye olarak değerlendirmiştir. 32 hattın istivâ hattıyla zahir olmasına işaretlen de, Cuma namazı diğer namazlardan farklı olarak güneş tam tepedeyken kılınmaktadır.¹⁷

Nesîmî'nin Hurufî olmadan önce yazdığı ileri sürülen, fakat Hurufî temaların ve inanç sisteminin açıkça görüldüğü şiirlerinin listesini daha da uzatmak mümkündür. Meselâ Ayan'ın zikrettiği 259 numaralı gazelin

*Yüzüne seb'a'l-mesânî ger ohırsam lâ dime
Kim kaşunla kirpüğün zülfünden oldu bu resîm*

*İstivâ sırrını ger bildün ise ayne'l-yakîn
Hatt-ı vechünde şigâf itdi sırât-ı müstakîm*

*İy Nesîmî ger nihâyet buldun ise nutka sen
Bist ü heşt ü si vü dü vechünde yazmış ol kerîm*¹⁸

beyitlerindeki kaş, kirpik ve saçlardan oluşan 7 hatt ile bunlara işaretlen kullanılan seb'al-mesânî, hatt-ı istivânın yüzdeki hatları ikiye bölmesi, Allah'ın insan yüzüne 28 ve 32 hattı nakşetmesi, tamamen Hurufîliğe ait ifadelerdir.

346 numaralı gazelde geçen
*Görmüşem nûr-ı tecellî rûy-ı zîbâsında men
Ohıram seb'a'l-mesânî kaş u tugrasında men*

*Biz kelam idük ezelden nutk ile bulduk vücûd
N'eylerem da'vî idüp zâhid bes esmâsında men*¹⁹

¹⁷ Fazlullah, *Muhabbetnâme-i İlahî*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 824, cd 033 ve cd 041.

¹⁸ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 505.

¹⁹ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 617.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

beyitlerinde yine seb'al-mesânînin yüzdeki hatlardan kinaye olarak kullanımı ve varlığın nutuk ile vücuda gelmesi fikri Hurufiliğin argümanları arasındadır.

431 ve 455 numaralı gazellerdeki

Kirpüğün kaş u zülf ü ruhsârun

*Hak kelâmıdır ohı Kurânî*²⁰

Mushaf-ı Hakdur yüziin ma'nî içinde bî-hilâf

*Zülf ü kaş u kirpiğündür ol kitabun hatları*²¹

beyitlerde, en temel Hurufî argümanlardan "hatların Allah'ın kelâmı olması" ifade edilmiştir. Yani bu beyitlerde, yüzdeki hatların, Allah'ın kelâmındaki 28 ve 32 harfin tecellisi olduğuna atıfta bulunmaktadır. Nitekim yüzdeki hatlar, Hurufilik anlayışına göre, Allah'ın nutkündeki harfler sayısındadır. Harflerin bu mükemmeliyet içinde tecellisi insan yüzünde gerçekleştiği için, Hurufiler insanı Kuran-ı Hakîkî olarak kabul etmişlerdir.²² Bu nedenle Nesîmî, insan yüzünü Kuran ve Mushaf-ı Hak olarak tanımlamaktadır. Nesîmî'nin insan yüzündeki hatları Kuran olarak tanımlamasını, hatların Kuran'ı ifade eden 28 harf sayısınca gelmiş olmasıyla yorumlamak da aynı manayı ifade eder. Görüldüğü gibi bu iki beyit de Hurufî felsefesini ihtiva etmektedir.

Aynı şekilde 435 numaralı gazeldeki

Namaz u zikr ü tesbih ü ibâdet

*Saçun küfrinde hoş pinhân değil mi*²³

beyti, namaz rekâtlarının, orucun, haccın ve diğer ibadetlerin, Allah'ın nutkündeki harflerin tecellisi olan hatlar sayısınca eda edildiğine işaret etmektedir. Hurufî eserlerde, 7'şer şavttan oluşan 4 farklı tavafın, bir günde kılınan hazaarda 17, seferde 11 ve Cuma günü 15 rekâtin, orucun 29 veya 30 gün sürmesinin hatlar üzerinden tevili en temel argümanları oluşturmaktadır.

Aynı şekilde 291 numaralı gazelin de, Nesîmî Hurufî olmadan önce değil, Hurufî olduktan yazıldığı, "Niçin gafletlere tutulmuş kalayım? Çünkü Fazl yol gösterdi elimden tuttu" anlamındaki şu Farsça beyitten anlaşılmaktadır:

²⁰ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 722.

²¹ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 756.

²² Bkz. Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1000, cd 66; Câvidî, *Şerh-i Pencâh Pâye*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 437, cd 29683.

²³ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 727.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

چرا مامم بغفلتها گرفتہ

چو فضلی رہنما شد دستگیرم²⁴

309, 342, 346 ve 398 numaralı gazellerdeki "mazhar-ı Fazl-ı ilâh", "Fazl-ı Hak"²⁵, "Fazl-ı rahmân"²⁶, "Ehl-i Fazl"²⁷ gibi ifadeler de, onların, Nesîmî Hurufî olduktan sonra yazıldığına delil teşkil eder.

Netice olarak H. Ayan'ın, Nesîmî'nin Hurufî olmadan önce yazdığını öne sürdüğü bu şiirlerde Hurufî felsefesinin izlerini görmek mümkündür. Ayan'ın bu döneme ait olarak gösterdiği diğer şiirler ise âşıkâne ifadeler, ahlâkî öğütler ya da büyük dînî şahsiyetlere övgüler içermektedir. Ancak bu şiirlerde Hurufîliğe ait işaretler bulunmaması, onların Nesîmî Hurufî olmadan önce yazıldığı anlamına gelmemektedir. Bu şiirlerde Nesîmî'nin dilinin tutuk olduğu ve ifadede güçlükler çektiği yolundaki iddialar ise, öznel yorumlar olarak kalmaya mahkum görünüyor.²⁸

Dolayısıyla Nesîmî'nin Hurufîlikten önceki şiirlerini tespitten ziyade, Hurufî olduktan sonra yazıldığı kesin, yani Hurufî felsefesinden izler taşıyan şiirlerinin doğru anlaşılıp anlaşılmadığı, onların nasıl yorumlandığı üzerinde durmak daha lüzumlu hale gelmektedir.

Nesîmî Divanı'nda ayetlerin geçtiği beyitleri tasnif eden M. Ünver de, bu beyitlerden bazıları hakkında yorum ve hükümlerde bulunuyor. Örneğin, (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti anlamındaki "Ve alleme âdeme'l-esmâe küllêhâ"²⁹ ayetindeki "bütün isimler" in yani esmâi küll'ün, Nesîmî'nin şiirlerinde Hurufîlik anlamında kullanıldığını söylemektedir.³⁰ Bununla ilgili olarak da,

Mazhar-ı esmâ-yı küll oldu yüzün

*Hakka varmak doğru yol oldu yüzün*³¹

²⁴ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 545.

²⁵ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 567, 613.

²⁶ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 663.

²⁷ Nesîmî, *a.g.e.*, 2002, c. II, s. 680.

²⁸ Bkz. Ayan, *a.g.e.*, 2002, c.I, s. 24.

²⁹ Bakara, 2/31.

³⁰ Ünver, s. 177.

³¹ Nesîmî, *Divân*, haz. Hüseyin Ayan, Ankara, Akçağ, 1990, s. 409.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Âdem-i hâkîden esmâ öğrenenlerdir melek

Dîvin aslı od idi öğrenmedi esmâmızı³²

beyitlerini örnek olarak vermiştir. Ancak esmâi küll, yani Âdem'e öğretilen isimlerin tamamı, Hurufî felsefesine göre mevcut harflerin tamamı olan 32 harften ibarettir. Dolayısıyla ilk beyitte ifade edilen yüzün esmâ-i küllün mazharı olması, yüzdeki 32 hattın, 32 harfin zuhur ettiğine yönelik inanç nedeniyledir. İkinci beyitte görüldüğü gibi, topraktan yaratılan Âdem (Âdem-i hâkî) ile ateşten yaratılan şeytan arasında bir mukayese yapılmıştır. Burada şeytanın isimleri öğrenmemesinin nedeni, onun ateşten olmasındandır; çünkü ateş, harflerin zuhurunu kabul edecek tabiatı değildir. Âdem ise topraktan yaratıldığı içindir ki harfler, hatlar halinde onun yüzüne nakşedilmiş ve o bu bilgiye ulaşmış, onu öğrenmiştir.³³

Esmâ-i küll'ün geçtiği diğer bir beyite de H. Ayan tarafından temas edilmiştir. Yapılan değerlendirmeleri başından itibaren ele alalım. Hüseyin Ayan'a göre:

“Hazret-i Muhammed'in miracına delâlet eden ayet de Nesîmî'yi çok duygulandırmıştır. Bu ayetin bir kısmını şiirinde kullanabilme hünerini gösterdiği gibi, birçok divan şairinin yaptığı gibi, İsrâ gecesini veya sadece İsrâ ile de bu hâdiseye telmihte bulunmuştur. Aşağıdaki matlâda ise bu ayetin önemli kısımlarını kullanmıştır. Tanrının kulunu geceleyin Mescid-i Aksâ'ya yürütmesi kısımlarını burada görüyoruz:

İy cemâlün sırr-ı subhânellezî esrâ imiş

Mescid-i Aksâ tapundur abdihi leylâ imiş³⁴

Bu ayet, sevgilinin 'yanağı üzerine müselsel hat' ile yazılı olarak gelmiştir:

Zülfî sübhânellezî esrâ bi-abdihi

Yanağı üzere müselsel hatt ile mestûr idi³⁵

Nesîmî'ye göre Sûre-i Bakara'nın 22'nci³⁶ ayetinin remzi beyan olunca İsrâ gecesinin sırrı da çözülmüş oluyor:

Çün beyân oldu rumûz-ı alleme'l-esmâ bize

Rûşen oldu nükte-i sırr-ı şeb-i İsrâ bize^{37,38}

³² Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 344.

³³ Bkz. ?, *Taksîm-i çihil şebâne rûzî*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 1009, cd 44.

³⁴ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 202.

³⁵ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 323.

³⁶ Söz konusu atıf, Bakara sûresinin 31. ayetindedir -fu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Bu ifadeler bize göre, Nesîmî'nin söylediklerini açıklamaktan oldukça uzaktır. Zira bu yoruma göre Nesîmî, İsrâ hadisesini zikretmiş ve Kuran'dan alınan bu ayetin sevgilinin yanağında yazıldığını, "isimleri öğretti"nin remizleri beyan olunca da İsrâ gecesinin sırrının çözüldüğünü söylemiş olmaktadır.

Aslında Nesîmî bu beyitlerde ne duyulanmış ne de Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'ya yürütülmesinden bahsetmiştir. Burada söz konusu olan şey, Hz. Peygamber'in, yüzdeki hatların sırrına vâkıf olmasıdır. Zaten Hurufî felsefesinde miraç hadisesi de tam olarak hatların sırrından, özellikle de hatt-ı istivânın müşahedesine kinayedir.³⁹

Yukarıdaki beyitlerde, cemâlin "sübhânellezî esrâ"nın sırrı olarak ve zülfün "sübhânellezî esrâ bi-abdihî" olarak tanımlanması dolayısıyla, İsrâ, yüz ve hatlar arasında ilişki kurulduğu açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar olan yolculuğunu (gece yürüyüşünü) ifade eden İsrâ hadisesi, Mirac'ın aslında birinci kısmını teşkil etmektedir.

Hz. Âdem yaratılırken, baş ve alınının toprağı Mescid-i Haram'dan alınmıştır. Bu nedenle Mescid-i Haram baş ve alın makamıdır. Aynı nedenden dolayı da Mescid-i Aksâ, sırt ve göğüs makamıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gidişi, onun baş ve alın makamından sırt ve göğüs makamına ermesinden kinayedir. Miracın anlatıldığı hadiste Hz. Peygamber, Cebrail'in kendi göğsünü yardığını söylemiştir ki, bu vücudundan istivâ hattını geçirmesinden kinayedir. Böylece 32 kelimenin almeti kendisinde görülen Âdem suretine, yani Sidretül Münteha'ya ulaşmıştır.⁴⁰

Mescid-i Haram'ın diğer bir ismi olan Kabe kelimesi, topuk anlamına gelen ka'b kelimesinden türemiştir. Bu açıdan bakıldığında İsrâ, Hz. Muhammed'in, ayaktan sırt ve göğse gidişini, miraç da oradan yüze doğru yükselişini ifade etmektedir.⁴¹ Miracın, hatt-ı istivâdan kinaye oluşundan dolayıdır ki, "alleme'l esmâ"nın remizlerinin beyan olmasıyla İsrâ gecesinin sırrı aydınlığa kavuşmuş olur. Çünkü, hatt-ı istivâ bizi 32 hatta götürmektedir ve Allah'ın

³⁷ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 320.

³⁸ Ayan, *a.g.e.*, 2002, c.I, s. 33.

³⁹ Bkz. Fazlullah, *Câvidânâme-i Sağır*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1000, cd 109-110; Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 269, cd 18.

⁴⁰ Fazlullah, *Câvidânâme-i Sağır*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1000, cd 109-110.

⁴¹ Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 269, cd 18.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Âdem'e öğrettiği isimler (*alleme âdeme el-esmâe küllehâ*⁴²) 32 harftir. Esmâi küll'ün, yani 32 harfin remizlerinin yüzde 32 hat olarak zuhurunun bilinmesi iledir ki Hz. Peygamber'in İsrâ ve miracı açıklık kazanır.

Hak teâlânun kelâmı sûretün tefsiridir

*İy yüzün innâ fetahnâ Hakdan açıldı bu bâb*⁴³

beytindeki, muhakkak ki biz açtık/fetih verdik anlamına gelen “*innâ fetahnâ*”⁴⁴ ayetini kullandığı için Nesîmî, “sanki Tanrı gibi söylemek”le itham edilmiştir.⁴⁵ Oysa gayet açıktır ki Nesîmî burada Allah'ın kelâmının insanın yüzünü tefsir ettiğini söylemektedir.⁴⁶ Nitekim bilindiği üzere gerçek Kuran, yani Kuran-ı Hakîkî ve dahi levh-i mahfûz insan, özellikle de insanın yüzüdür.⁴⁷ Aynı gazelde geçen,

Sûretin levhında yazılmış hurûfu bilmeyen

Bilmedi savm u salâtın sağışın yevmü'l hisâb

beytte de, insanın yüzünün levh-i mahfûz olmasına atıfta bulunularak, ondaki harfleri bilmeyenin oruç ve namazın hesabını da bilemeyeceği belirtilmektedir.

Beyitte geçen Fetih suresinin ilk ayetine ait “*innâ fetahnâ*” ibaresinin anlamını Nesîmî, “Hakdan açıldı bu bâb” diyerek bir şekilde tercüme etmiştir. Öne sürüldüğünün aksine, “Hakdan açıldı bu bâb” ifadesi, “Tanrı gibi söylemek” hatasından rücu etmek için⁴⁸ kullanmamıştır. Zira Nesîmî'ye göre ayetin işaret ettiği mana, yüzde bulunan alametlerin ve istivâ sırrının ortaya çıkmasından başka bir şey değildir. Bu ayetin Hz. Peygamber'e hitaben söylendiği düşünülürse, onun yüzündeki hatlardan istivâ hattını geçirmesini ifade ettiği anlaşılacaktır. Firişteoğlu da bu ayeti, benzer şekilde, Fazl-ı Mutlak'ın lâhuttan nâsuta gelerek, istivâ sırrını fetheylemesi olarak yorumlamıştır.⁴⁹

⁴² Bakara, 2/31.

⁴³ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 79.

⁴⁴ Fetih, 48/1.

⁴⁵ Ayan, *a.g.e.*, 2002, c. I, s. 36.

⁴⁶ Nesîmî'nin Divanında yer alan (s. 278) şu beyit de aynı fikri ifade etmektedir:

Hak kelâmı yüzün beyânıdır

Ünzurûnâ bi-sûreti'r-rahmân

⁴⁷ Fazlullah, *Câvidânâme-i Sağîr*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 1000, cd 66; Câvidî, *Şerh-i Pencâh Pâye*, M.K. Ali Emîrî, Farsça, no. 437, cd 29683.

⁴⁸ Ayan, *a.g.e.*, 2002, c.I, s. 36.

⁴⁹ Abdülmecid b. Firişte, *Işknâme*, M.K. Ali Emîrî, Şer'iyye, no. 1362, cd 30323.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Âyet-i innî enellâhdur ruhun nârı velî

Nâra düşmez cân bu nâra sen neden oldun tâlib⁵⁰

beytinde ise Nesîmî “yüzdeki aydınlığın bu ayetten olduğunu söyleyerek yüzün mazhar-ı ilâhî olduğunu”⁵¹ söylememektedir. Burada Nesîmî’nin dile getirmek istediği husus, Hz. Musa’nın yüzündeki hatlardan, “*innenî enallah*” yani “muhakkak ki ben Allah’ım” hitabını duymasıdır. Zira, Allah’ın kelamı dolayısıyla sıfatı ve bu nedenle de Zâtının aynı olan harflerin zuhuru olan yüzdeki hatlar dört unsurdan oluşmaktadır. Bunun anlamı yüzde 28 (istivâ ile 32) toprak, aynı sayıda su, hava ve ateşin olmasıdır. İşte Hz. Musa’nın söz konusu müşahedesi 32 ateş hattında 32 ilâhî harfî müşahedesinden ibarettir. Bu nedenle Ünver’in, “(*innenî enallah* nidasının) insan yüzünde var olduğuna inanılan 32 hatla özdeş kılınmıştır”⁵² hükmü de hatalıdır.

Fazlullah’ın *Arşnâme*’sinde de, bu konunun aynı minval üzere işlendiğini görmekteyiz:

موسی آتش را که می دید از درخت

میوه توحید می چید از درخت

آدم خاکی درخت منتها است

سی و دو نار رخس نار خدا است

چشم موسی از درخت آن نار دید

از درخت آئی انا الله زان شنید

⁵⁰ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 79.

⁵¹ Ayan, *a.g.e.*, 2002, c.I, s. 38.

⁵² Ünver, s. 212.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

از رخ آدم که هست بدر دجا

آتش حق را بین سی و دو جا⁵³

"Musa ateşi ağaçtan gördü, ağaçtan tevhit meyvesini topladı. Âdem-i hâkî münteha ağacıdır. Yüzündeki 32 ateş, Allah'ın ateşidir. Musa'nın gözü ağaçtan o ateşi gördü. Ağaçtan *muhakkak ki ben Allah'im*'ı duydu. Karanlıklar güneşi olan Âdem'in yanağından, Hakk'ın ateşini 32 yerde gör."

Nesîmî diğer bir beyitinde de

Ey kelâmullah eşyâ nutk-ı Haktır ser-be-ser

*Kim oku innî enallahı ayıt nûr u şecer*⁵⁴

diyerek, sadece insanın yüzünün değil, tüm varlığın Allah'ın nutkunun bir tecellîsi olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Hurufî felsefesinde mevcudat, Allah'ın kelamından başka bir şey değildir. Nitekim ikinci mısradaki Nesîmî, Hz. Musa'nın, *innî enallah* (Muhakkak ki ben Allah'im) hitabını harflerin mazharından duymasına telmihen, Allah'ın nutkunun alametlerini ve oradaki Allah'ın nişanını, seslenişini varlıktan duymayı öğütlemektedir. Ünver'in "Allah'ın vahyi ve sözü demek olan bu deyiş (yani Kelâmullah), Nesîmî'de varlıkların nutk etmesine dönüşmekte, böylece bir takım sırlara bürünmekte"⁵⁵ şeklindeki açıklaması da bu nedenle tamamen hatalıdır.

Yukarıda, 7 ayet ve 21 çeşit harften oluşan Fâtiha sûresi yani Ümmül Kitâb ile, yüzdeki 7 ümmî hat ve Havvâ'nın yüzünde bulunan 21 hat (7 ümmî hat, 7 ümmî hattın mahalli ve 7 ebevî hattın mahalli) arasındaki ilişkiden dolayı, yüzdeki hatların Ümmül Kitâb olarak adlandırılmasına temas etmiştik. Kitabın esası, anası anlamına gelen Ümmül Kitâb terkibi, Âl-i İmrân suresinde muhkem ayetler,⁵⁶ Ra'd suresinde de levh-i mahfûz⁵⁷ anlamında kullanılmıştır. Hurufî felsefesinde yüz levh-i mahfûz, yüzdeki hatlar da muhkem ayet olan hurûf-ı mukattaâtın mazharı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte,

⁵³ Fazlullah, *Arşnâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1003, cd 027; ?, *Arşnâme'den 4 beytin şerhi*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 993, cd 29504. Ayrıca Bkz. Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağır*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1000, cd 128, Fazlullah, *Muhabbetnâme-i İlâhî*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 824, cd 010, Seyyid İshak, *Turâbnâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1034, cd 30012-3.

⁵⁴ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 113.

⁵⁵ Ünver, s. 179.

⁵⁶ Âli-i İmrân, 3/7.

⁵⁷ Ra'd, 13/39.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ey yüziün ümmü'l kitâb ü Fâtiha

*Kaşların vahy ü hitâb u Fâtiha*⁵⁸

Kirpiğin zülfün kaşın ümmü'l kitâb

*Oldu yüzünden ayân yevmü'l hisâb*⁵⁹

beyitlerindeki “Ümmül Kitâb”, yüzdeki ümmî hatlardan kinaye olarak kullanıldığı içindir ki Ünver’in öne sürdüğü şekliyle Âl-i İmran ve Ra’d surelerinde işaret edilen muhkem ve müteşâbih ayetler ile bir alâkası yoktur.⁶⁰

Bu noktada Huruffilerin, genel kabulün aksine Kuran'da yer alan mukattaât harflerini, muhkem ayet olarak kabul ettikleri de bilinmelidir. Örneğin Fazlullah “*Elif Lâm Râ. Öyle bir kitaptır ki, ayetleri muhkem kılınmış, sonra da ayrıntılı olarak açıklanmıştır.*”⁶¹ ayetini bu bağlamda kullanır. Ona göre ayetin başındaki *Elif Lâm Râ*, ayetin devamındaki cümlemin mübtedâsı, yani öznesidir. Dolayısıyla ayet: “*Elif lâm râ (yani mukattaât) bir kitaptır ki, ayetleri muhkem kılınmıştır.*” demektir.⁶² Tekrarlarla 29 tane olan mukattaât harflerinin, -ki buna Huruffiler muhkemât derler- 28 ilâhî harf sayısınca -*lamelif* ile birlikte 29 olur- olmasından hareketle, yüzdeki hatların da muhkem ayetler olan 29 mukattaât harfi mukabilinde geldiği söylenebilir. Ancak yukarıdaki beyitlerde, Ümmül Kitâb’ın bu bağlamda kullanılmadığı, 7 tane ümmî hatta işareten kullanıldığını tekrar vurgulayalım.

Ehl-i a’râfa çü ma’nîdir yüziün

*Büt-perestlik şem’-hâudır yüziün*⁶³

Ehl-i irfânın yeri ukbâda çün a’râf imiş

*Çün bu âriflerden oldun urf u a’râfın kani*⁶⁴

⁵⁸ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 428.

⁵⁹ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 386.

⁶⁰ Ünver, s. 184.

⁶¹ Hud, 11/1.

⁶² Fazlullah, *Câvidânâme-i Sağır*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1000, cd 179.

⁶³ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 409.

⁶⁴ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 327.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ehl-i irfânın makâmı Kâf imiş

Ârif-i Rab ârif-i a'râf imiş⁶⁵

Bu beyitleri A'râf başlığı altında toplayarak, A'râf ehli kimselerin kusurlarından dolayı henüz cennete girememiş Müslümanlar olduğunu aktaran yaklaşımın⁶⁶ hatalı olduğu, ikinci beyitten de anlaşılmaktadır. Zira Nesîmî bu beyitte, ehl-i irfânın A'râf'da bulunacağını söylemiştir. Son beyitte ehl-i irfânın, Rabb'i ve A'râf'ı bilen kişiler olduğu söylendiğinden, Ünver'in aktardığı ıstılâhî anlamla ehl-i a'râfın hiç bir alâkası bulunmadığı ortadadır. Buradaki beyitlerde ehl-i a'râfa olumlu bir anlam yüklendiği görülmektedir.

Huruffiliğin müessisi Fazlullah, *Arşnâme*'sinde A'râf'ı şöyle açıklar:

جمع عرف اعراف میدان بی فسوس

عرف هست اندر لغت تاج خروس

هست اعراف ای پسر جای عجب

در میان دوزخ و جنت ز رب

هر که بر بالای آن خلقت رسید

اهل جنت را و دوزخ را بدید

•••

گفته اند بعضی که عرف است یال اسب

تو به خط استوا جویش فحسب⁶⁷

⁶⁵ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 402.

⁶⁶ Ünver, s. 191.

⁶⁷ Fazlullah, *Arşnâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1003, cd 014.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

"Arf'ın çoğulu şüphesiz a'râftır. Arf lügatta horozun ibiğidir. Ey oğul, a'râf acayip bir yerdir. Allah tarafından cennet ve cehennemin ortasındadır. Her kim ki o hilkatin üzerine ulaşır, cennet ve cehennem ehlini görür. Bazıları, arf'ın at yelesi olduğunu söylemişlerdir. Sen onu hatt-ı istivâda ara."

Fazlullah A'râf'ı, sözlük anlamından hareketle, hatt-ı istivâ olarak yorumlamıştır. Hatt-ı istivânın Hurufî felsefesi açısından önemi, 32 harfin mazharı olan 32 hattın, sadece hatt-ı istivâ ile müşahede edilebilmesindedir. Bundan dolayı Nesîmî, "ârif-i Rab ârif-i a'râf imiş" der. Zîrâ, Allah'ın esmâ-i küllü olan 32 harfin mazharı A'râf ile, yani hatt-ı istivâ ile görülebilmektedir. Buradan hareketle de ehl-i a'râfın, hatt-ı istivâyı bilen ve müşahede edenler olduğu da açıklık kazanmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi, Allah'ın kelâmı insanın yüzünde zuhûr etmiştir. Tabii burada söz konusu olan Allah'ın kelâmındaki esmâ-i küll olan harflerdir. Hurufîlikteki bu inanca işaret eden şu beyitin ikinci mısraını Ünver, "(Unzurûnâ sözü) Hâşâ Rahman'ın sureti olan yüzü dönme anlamına gelmek üzere istihdam edilmiştir"⁶⁸ şeklinde izah etmiştir:

Hak kelâmı yüzün beyâmıdır

*Ünzurûnâ bi-sûreti'r-rahmân*⁶⁹

Ancak Ünver'in gözden kaçırdığı husus, Hurufî felsefesinin temelini teşkil eden ve Hurufîler tarafından insanda Allah'ın tecellilerinin müşahede edilebilirliğinin en güçlü kanıtı olarak kullanılan, "Muhakkak ki Allah, Âdem'i kendi sureti ve rahman sureti üzerine yarattı" hadisidir.⁷⁰ Dolayısıyla Nesîmî'nin yaptığı, bu hadise atıfta bulunmaktan başka bir şey değildir.

Bir de, Nesîmî'nin şu beyitte, Hurufîliğe gönül vermeyenlerin gayyâya atılacaklarını söylediği öne sürülmüştür:⁷¹

Şeytan sıratı görmedi yârin yüzünde müstakîm

*Yelkavne gayyendir cezâ dîv-i laînin dâlline*⁷²

Oysa açıkça görülmektedir ki, gayyâya atılacak olanlar, hatt-ı istivâyı görmeyenlerdir.

⁶⁸ Ünver, s. 242.

⁶⁹ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 278.

⁷⁰ Bkz. *Kütüb-i Sitte*, c. X, s. 288 ve s. 177.

⁷¹ Ünver, s. 209.

⁷² Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 307.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Kuran'da geçen Seb'al-Mesânî'nin tayini hususunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Kimine göre 7 ayetten oluşan Fâtiha suresi, kimine göre Kuran'ın 7 uzun suresi veya Kuran'ın tamamıdır. Mustafa Ünver, Seb'al-Mesânî hakkında müfessirler arasında fikir birliği olmadığını söyledikten sonra "Nesîmî dışında hiçbir müfessir Seb'al-Mesânî'nin insanın kaşı, gözü, yüzü ve sûreti olduğunu ileri sürmemiştir"⁷³ diyerek, alışılmamış bir yaklaşımla şairle müfessir(ler)i aynı kıstaslarla değerlendirmiştir. Nesîmî'yi böyle bir kıyasa tabi tutsak bile, bunu şiirleri üzerinden değil de, mensur eseri *Mukaddimetü'l-Hakâik*'tan yola çıkarak yapmak daha doğru olacaktır. Mezkûr eserde görüleceği gibi Nesîmî, Fâtiha suresinin Seb'al-Mesânî olduğunu söyleyip, niçin bu ismin verildiğini de izah etmiştir. Ayrıca, Fâtiha suresinin 7 ayetinin yüzdeki 7 ümmî hattın misali olduğunu da belirtmiştir.⁷⁴ Üstelik Nesîmî'nin Seb'al-Mesânî'yi yüzdeki hatlar olarak kabulünün, Ünver'in ifade ettiği şekilde yüzeysel olmadığı ve bunun yorumlanması gerektiği, şu beyitte geçen "revâdır" ifadesinden de anlaşılmaktadır:

Kelâmullah ile seb'a'l-mesânî

*Eger yüzün desem billâh revâdır*⁷⁵

Bu noktada, şiirin kendine has bir özgürlük alanının bulunduğunu, onu fikhî ölçülerle değerlendirmenin yanıltıcı olabileceğini de belirtmek yerinde olacaktır. Edebî metinlerin fıkıh ve akaitten yola çıkılarak yüzeysel algılamalarla şerhedilmesi, sadece Hurufî şairleri değil, şeyhülislam, kazasker ve müderris gibi çoğu âlim şairlerle birlikte koca bir Divan Edebiyatını sıkboğaz etmekten başka bir mana taşımaz mı?

Son olarak, Divan Edebiyatında sıklıkla kullanılan mazmunlarla, Hurufî felsefesinin motiflerinin karıştırılmasına dair örnekler verilebilir. Meselâ:

Cealnâ sâbit oldu kim dudağın vasfını söyler

*Ki oldu külle şey'in hayy dudağın ayn-ı âbından*⁷⁶

beytinde dudağın âb-ı hayat kaynağı olması, çok bilinen Divan Edebiyatı mazmunlarından biridir. Ayrıca Ünver'in ifade ettiği gibi, Hurufîlikte dudağın kutsal kabul edilmesi⁷⁷ gibi bir şey söz konusu

⁷³ Ünver, s. 204.

⁷⁴ Bkz. Nesîmî, *Mukaddimetü'l-Hakâik*, M.K. Ali Emirî, Şeriyye, no. 946, cd 04.

⁷⁵ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 168.

⁷⁶ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 274.

⁷⁷ Ünver, s. 213.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

değildir. 7 hattan biri olarak ağız ve ağzın çevresinde yer alan bıyık, anfeke gibi hatlara referans yapılması söz konusudur. Ancak beyitte çok yaygın bir mazmun olarak dudak ve âb-ı hayat kullanılmıştır.

Sözlerinin her birisi nefha-i Rûhu'l Kudüs

Leblerinde ma'nî-i yuhyi'l-mevtâ imiş⁷⁸

beytinde karşımıza çıkan, sevgilinin (pekâlâ bu Ünver'in belirttiği gibi Fazlullah⁷⁹ veya başka biri olabilir) sözlerinin diriltici özelliği ve:

Kaşlarındır kâbe kavseyne ü saçın leylen tavîl

İsmidir ve'ş-şems yüziün şol mübarek hattı cîm⁸⁰

beytindeki kaşların kâbe kavseyne ve saçların geceye benzetilmesi de aynı şekilde çok bilinen mazmunlardır. Kaş ve zülûf geçen her şiirde de “Hurufî figürler” aramak,⁸¹ sağlıklı bir yaklaşım olmasa gerekir.

Sonuç olarak, Nesîmî şiirinin doğru anlaşılmadığı ve dolayısıyla doğru bir şekilde yorumlanmadığı ortadadır. Bunun da en temel nedeni, Hurufiliğin bütün yönleriyle bilinmemesidir. Hurufiliğin ilk elden kaynakları üzerine yapılacak çalışmaların artmasıyla, bu felsefe daha iyi tanınacak, bu da Hurufî şiirlerin daha iyi yorumlanmasına imkân sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdülmecid b. Firişte, *Işknâme*, M.K. Ali Emirî, Şer'iyye, no. 1362.

Arşî, *Divan*, M.K. Ali Emirî, Manzum, no. 285.

AYAN Hüseyin, *Nesîmî; Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara, TDK, 2002.

Cavidî, *Şerh-i Pencâh Pâye*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 437.

Cavidî, *Câvidânnâme Şerhi*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 437.

Emir Gıyâseddin, *İstivânâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 269.

Fazlullah, *Arşnâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1003, cd 014.

Fazlullah, *Câvidânnâme-i Sağîr*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1000.

Fazlullah, *Muhabbetnâme-i İlahî*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 824.

⁷⁸ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 202.

⁷⁹ Ünver, s. 214.

⁸⁰ Nesîmî, *a.g.e.*, 1990, s. 247.

⁸¹ Ünver, s. 235.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

-
- Muhitî, *Keşfnâme*, M.K. Ali Emirî, Şer'iyye, no. 1356.
- Mukimî, *Vahdetnâme-i İlahî*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1362.
- Nesimî, *Divan*, haz. Hüseyin Ayan, Ankara, Akçağ, 1990.
- Nesimi, *Mukaddimetü'l-Hakâik*, M.K. Ali Emirî, Şer'iyye, no. 946.
- Refîî, *Beşâretnâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1041.
- Seyyid İshak, *Turâbnâme*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1034.
- ÜNVER Mustafa, *Hurûfluk ve Kuran; Nesimî Örneği*, Ankara, Fecr, 2003.
- ?, *Taksîm-i çihil şebâne rûzî*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 1009.
- ?, *Arşnâme'den 4 beytin şerhi*, M.K. Ali Emirî, Farsça, no. 993.